

شخصیت نمادین امام حسین (ع) در شعر شریف رضی

صابره سیاوشی^۱، گلفام واعظی^۲

چکیده

از مهم‌ترین شاعران شیعی که نسب او به اهل بیت بازمی‌گردد، شریف رضی است. وی دارای قصایدی مشهور و ارزنده در رثای امام حسین (ع) است. اشعار وی خالی از تکلف و آکنده از عاطفه صادقانه و عشق ناب به امام (ع) و خاندان ایشان است. این قصاید عبارت است از: "الأمانی حسرة و عناء" و "کرب و بلا" و "والهفتاة لعصبة علویة" و "رب ساع لقاعد" و "یا یوم عاشوراء". سرآغاز سرایش مرثیه‌های عاشورایی شریف رضی، دهم محرم، سال روز شهادت حسین بن علی (ع) است. وی در قالب این پنج قصیده که روی هم دویست‌وسی‌وشش بیت و در رثای امام حسین (ع) است، به بیان صفات و ویژگی‌های فردی و اجتماعی امام (ع) پرداخته است. روش این نوشتار، توصیفی - تحلیلی و هدف آن تحلیل شخصیت نمادین امام حسین (ع) در شعر سید رضی به عنوان یکی از قله‌های بلند ادب در قرن چهارم هجری است. نتایج حاصله با تکیه بر آمار توصیفی تحلیلی و با استفاده از نمودار دایره‌ای در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: تشیع، مرثیه، امام حسین (ع)، شریف رضی، رثاء.

مقدمه

مردم همیشه در تلاشند تا از زوایای زندگی رهبران و بزرگان دینی خود آگاهی یابند و از آن درس عظمت و اسرار سعادت بیاموزند. از سوی دیگر شکوه حادثه عاشورا و بازتاب گسترده آن بر زندگی بشر نیز قابل تأمل است. وسعت معنایی حادثه عاشورا، آن را در طول زمان و موقعیت‌های مختلف، مستعد تفسیرها و تأویل‌های تازه می‌کند. آنچه توانسته است تصویر ویژگی‌های فردی و اجتماعی اهل بیت^(ع) را به خوبی نمایان سازد و بازتاب سیره ایشان بر زندگی افراد در تاریخ را نشان می‌دهد، "شعر" و مهم‌ترین عنصر ادبی آن یعنی "رثاء" است. در ادب فارسی و عربی شاعران بسیاری در این عرصه به طبع آزمایی پرداخته‌اند. شریف رضی از جمله شاعران شیعی است که نسبش به علی بن ابی طالب^(ع) می‌رسد و اشعارش در زمینه‌های فخر و مدح و رثاء بیانگر سیره اهل بیت^(ع) است. بنا بر این بررسی اشعار وی در شناساندن جایگاه شخصیت والای اهل بیت - علیهم السلام - و حادثه عظیم عاشورا سهم بسزایی داشته است. در این مقاله در حد توان و ظرفیت به بررسی اشعار برجسته شریف رضی پیرامون امام حسین و اهل بیت - علیهم السلام - که دارای اغراض گوناگونی چون فخر، مدح و رثاء است، پرداخته‌ایم. - جنبه نوآوری این مقاله در آن است که با توجه به شرایط اجتماعی، عاطفی و روحی روانی شریف رضی، و با علم به این که شخصیت امام حسین^(ع) شخصیتی کامل و همه جانبه است، بخشی از صفات آن حضرت که در اشعار این شاعر نمود بیشتری یافته است، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است؛ این کار از این جهت، تازه و ابتکاری بوده و امید آن دارد که بتواند در این باب راه گشای پژوهش‌های بعدی باشد.

سؤالات اصلی

۱. در منظومه فکری شریف رضی، امام حسین^(ع) سمبل چه مؤلفه‌هایی است؟
۲. ویژگی‌هایی که سید رضی برای امام حسین^(ع) قائل است، فردی است یا اجتماعی؟
۳. فراوانی و تنوع این ویژگی‌ها از نظر آمار توصیفی - تحلیلی چگونه است؟

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های تحقیق حاضر به شرح زیر است:

۱. در منظومه فکری شریف رضی، امام حسین^(ع) سمبل مؤلفه‌هایی چون شجاعت و جنگاوری، صبر و استقامت، هدایتگری، غمی جاودان، تنهایی و بی‌یاوری، و مجد و عظمت است. بنابراین شاعر در خلال اشعارش به تعریفی جامع از مؤلفه‌های فکری خویش در مورد ویژگی‌های ابر مرد علویش (حسین بن علی) می‌پردازد تا در دوره‌ای که آن را از لحاظ فرهنگی، عصر زرین می‌نامند، وی را هر چه بیشتر به جهانیان بشناساند.
۲. شریف در شعرش به دو ویژگی فردی و اجتماعی شخصیت امام پرداخته است. صفاتی چون صداقت، مقاومت، اخلاص، صبر، ایمان و... نشان دهنده شخصیت فردی امام و صفاتی چون هدایتگری، نجات بخشی، نصرت و یاری دیگران، حیات بخشی و... بیانگر تعامل ایشان با جامعه خویش بوده و بعد اجتماعی شخصیتشان را نشان می‌دهد. در این مقاله به آوردن نمونه‌هایی از ویژگی‌های فردی و اجتماعی شخصیتی حضرت را که در شعر شریف رضی دارای بازتاب بوده‌اند، می‌آوریم.
۳. از نظر آمار تحلیلی - توصیفی فضایی که بیش از همه در اشعار عربی نمود یافته، به ترتیب عبارت است از: هدایتگری، شجاعت، ظلم ستیزی، مقاومت، اعتقاد (ایمان)

یاری رساندن و دستگیری از دیگران.

پیشینه پژوهش

حادثه عظیم عاشورا و مراثی مرتبط با اهل بیت - علیهم السلام - در ادب فارسی و عربی پیشینه‌ای پر بار و قابل بررسی دارد. تا کنون درباره اشعار عاشورایی کارهای زیادی انجام شده است. از جمله کتاب "امام حسین در شعر معاصر عربی" از خانم دکتر انسیه خزعلی ۱۳۸۳ انتشارات امیرکبیر و نیز کتاب "عاشورا در آیین شعر معاصر" از خانم دکتر نرگس انصاری ۱۳۹۰ نشر مجتمع فرهنگی عاشورا، و نیز مقاله‌ای از ایشان در شماره سوم سال دوم زمستان ۸۹ مجله ادبیات تطبیقی. از جمله دیگر آثاری که در رثای امام حسین (ع) و یارانش بر جای مانده می‌توان به این موارد اشاره نمود: کتاب "الحسین لغة ثانية" از جواد جمیل و "بدائع الشعراء فی رثاء السید الشهداء" از بحر العلوم و "ادب الطف أو شعراء الحسین" از جواد شبر و "اجراس کربلا" از محمد سعید الطریحی و "الحسین فی الشعر الکربلابی" از سلمان هادی آل طعمه و کتاب "عرفان در ادبیات عاشورایی" از اکرم کرمی.

روش کار

این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی نگارش یافته است. در ابتدا با مراجعه به چند کتابخانه منابع مرتبط با موضوع مقاله از جمله دیوان شعر شریف رضی و کتاب عرفان در ادبیات عاشورایی اکرم کرمی و چندین پایان نامه و مقاله با فیش برداری به جمع آوری مطالب مختلف در زمینه زندگینامه و آثار و اشعار شریف رضی که مرتبط با این مقاله بود، پرداختیم. پس از جمع آوری مطالب ابتدا اشاره‌ای کوتاه به زندگی نامه شریف رضی و آثار او و اغراض موجود در آن پرداخته و پس از آن قصاید مرتبط با موضوع خویش را آورده‌ایم. سپس چند نمونه از ابیاتی که در بردارنده نمادی از نمادهای

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۱۷

شخصیتی و اجتماعی اهل بیت بوده و مهم‌ترین بخش مقاله را تشکیل می‌دهد ذکر کردیم. در پایان نتیجه مقاله را در قالب نمودار دایره‌ای در اختیار علاقه‌مندان قرار داده‌ایم. علت انتخاب نمودار دایره‌ای از سوی نگارندگان، آن است که این نوع از نمودار تنها نمودار توصیفی است که می‌تواند کل و جزء یک مجموعه را در کنار هم نشان دهد. مخاطب در این روش به خوبی می‌تواند میان کل یک مجموعه (مثلاً اشعار رثایی شریف رضی) و اجزاء آن (به عنوان نمونه: درصد فراوانی خصوصیات فردی و اجتماعی امام حسین^(ع) در این اشعار) ارتباط برقرار نموده و هر دو را به صورت ملموس درک نماید. او به آسانی درمی‌یابد که میان کل اشعار رثایی و هر یک از نمادها چه ارتباط و درصدی برقرار است.

بحث و بررسی

الف) زندگی‌نامه

محمد بن الطاهر ذی المناقب اَبی أحمد الحسین بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب^(ع) معروف به "شریف رضی"^۱ در سال ۳۵۹ ه.ق برابر با ۹۷۰ م. در بغداد دیده به جهان گشود. (ابن خلکان، بی تا. ج ۴: ۴۱۹) در برخی از کتب، ملقب به ذی الحسین (حائری مازندرانی، ۱۳۰۳: ۲۷۱) و در برخی دیگر ملقب به ذو المناقب است (الدوری الحسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۲). او نزد علمای بغداد به تحصیل علوم پرداخت. فقه را از شیخ مفید ابو عبدالله محمد بن النعمان فقیه امامی و لغت را از شیخ ابوالفتح عثمان بن جنی فرا گرفت (الفخوری، ۱۳۷۷: ۴۹۱) وی در مدح پادشاهان نیز شیوه خاص خودش را داشت. یعنی مدایح خود را به صورت مکتوب و در قالب نامه برای ایشان می‌فرستاد. و اینگونه نبود که مانند دیگر شاعران در برابر پادشاهان بایستد و مدحشان کند (الشهال، بی تا. ج ۴: ۱۴). وی در زمینه‌های مختلف تألیفاتی از خود جای گذاشت و در سال ۴۰۶ ه.ق در بغداد در محله کرخ (کاظمیة

۱۱۸ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۱۱)، بهار ۱۳۹۲
امروز) وفات نمود و شعراء او را رثاء گفتند. به جهت شرافت نسب و جایگاه و بلندی
مقامش در شعر و ادب مقامی بس رفیع یافت. بیکر او پس از چند سال به حرم امام
حسین(ع) در کربلا انتقال یافت (امین، ۱۴۰۶: ۱۳ / ۴۷۱).

ب) اغراض شعری

آنچه را از شعر شریف رضی بر جای مانده بر اساس اغراض به کار رفته می‌توان
چنین تقسیم کرد:

ب-۱) مدایح: مدایح او با دیگران متفاوت است. شاعران هم عصر او شعر
می‌سرودند تا به وسیله آن به هدایای خلفاء دست یابند اما شریف رضی شعر می‌سرود
تا تخت پادشاهان را به لرزه در آورد (مبارک، ۱۳۹۱: ۴۱).

ب-۲) فخریات: سید رضی بجز تفاخرهایی که در ضمن مدایح، مراثی، غزلیات و
انواع دیگر شعرش دارد، در حدود ۷۰ قصیده و قطعه از اشعارش را به بیان افتخار و
عزت نفس و بزرگواری‌های خود و خاندانش اختصاص داده است (جعفری، ۱۳۷۸:
۴۱).

ب-۳) حجازیات: آن دسته از اشعاری است که مراسم حج و یا راه حج الهام بخش
آن بوده است (الفاخوری، ۱۳۷۷: ۴۹۳) در تعریف حجازیات آمده است: «حجازیات،
قصایدی است که نام مکان‌های حجاز در آن آمده است» (سزگین، ج ۲، جزء ۴: ۱۹۰).
ب-۴) شبعیات: انگیزه سرودن آن‌ها علویان و یا طالبیان محروم از قدرت بوده‌اند
(الفاخوری، ۱۳۷۷: ۴۹۳).

ب-۵) وصف: وصف شریف شامل پدیده‌های طبیعی هم‌چون رعد و برق، باران،
بارش برف و وصف حیواناتی چون مار، شیر و گریگ است (الحلو، ۱۹۵۲: ج ۲: ۱۷۷).

ب-۶) رثائیات: که در آن از فقدان یاران و خویشاوندان یاد می‌کند و بر آن‌ها
صادقانه اشک می‌ریزد (الفاخوری، ۱۳۷۷: ۴۹۳). شریف روی هم هشتاد و چهار قصیده

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۱۹

دارد که پنج قصیده آن در رثای امام حسین^(ع) است (جعفری، ۱۳۷۸: ۹۸-۹۷).

رثاء از مهم ترین اغراض شعری است که در اشعار رضی به چشم می خورد. رثاء در لغت یعنی گریه و زاری بر مرده و هم چنین ذکر خوبی ها و صفات پسندیده او (ابن منظور، ۱۹۵۵: ۱۴۹؛ الجوهری الفارابی، ۱۹۸۱ م. ج ۲: ۱۷۱) و در اصطلاح موضوعی است ادبی که بر اساس گریه و اندوه برای میت بنا شده است (بشیر النعمه، بی تا: ۱۳) و هم چنین ذکر خوبی ها و بزرگواری ها و اظهار ضعف و بی قراری از فقدان میت و بزرگداشت مصیبت های اوست (الهاشمی، ۱۳۸۱: ۵۷) رافعی در کتاب تاریخ ادبیات عرب در مورد رثاء می گوید: رثاء ذکری است که نشان می دهد شخصی مرده است و معمولاً اموری چون اندوه و حسرت و تأسف را همراه با ذکر صفات و حالت گریه و زاری بیان می کند (الرافعی، ۲۰۰۵ م: ۲۶) و نیز قیروانی در کتاب العمده می گوید: فرق بین رثا و مدح آن است که در رثاء مضامینی به شعر اضافه می شود تا مشخص شود منظور و مقصود سراینده شخص میت می باشد (القیروانی، ۱۹۸۱. ج ۲: ۱۴۶).

با بررسی دوره های ادبی می توان به این نکته دست یافت که شاعران عرب از جمله کلیب و خنساء از همان عصر جاهلی در اشعار خود به این غرض پرداخته اند و این امر تا به امروز نیز ادامه دارد و بسیار کم پیش آمده که شاعری از پرداختن به این غرض شعری غفلت بورزد. رضی در اشعارش به رثای جدش حسین بن علی در پنج قصیده مشهور پرداخته که عبارتند از:

۱. الأمانی حسرة و عناء: (شاعر حسین بن علی^(ع) را در عاشورای سال ۳۸۷ رثاء می گوید).

۲. کرب و بلا: (سید در این قصیده در هیئت یک عاشق حسینی، ظاهر گشته است و برای جدش مرثیه سرایی می کند).

۳. والهفتاه لعصبة علویة: (در عزای حسین بن علی در روز عاشورای سال ۳۹۱ سروده شده است).

۱۲۰ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۱۱)، بهار ۱۳۹۲

۴. رب ساع لقاعد: (در عاشورای سال ۳۹۵ این قصیده را برای حضرت سید الشهدا سروده است).

۵. تذکرت یوم السبط (در رثای امام حسین و در روز عاشورای سال ۳۹۵ سروده شده است).

شعر شریف رضی به خاطر بن مایه‌های منحصر به فرد دارای ویژگی‌های خاصی است که می‌توان آن‌ها را این گونه بر شمرد:

۱. مجد و عظمت و بزرگی شاعر و خاندان او که نسبشان به حضرت علی^(ع) می‌رسد.
۲. مصیبت‌هایی که پیاپی و بالذات برای هاشمیان و خاندان پیامبر^(ص) به وجود می‌آید که این فجایع باعث به وجود آمدن پیشینه تراژیک تاریخی و دستاوردهای ادبی و فلسفی در موضوعاتی همانند رثاء و ندبه برای سید رضی گردید.
۳. زهد و معرفت دینی که از ویژگی‌های خاندان پیامبر^(ص) است و از پدران به پسران به ارث می‌رسد در رگ‌های سید رضی نیز جریان دارد. این عوامل او را در ردیف استاد مرثیه‌سازان ادبیات عربی جای داده است (جاسم، ۱۹۸۶: ۱۱-۱۲ و ۲۵).

پ) نمادهای فردی و اجتماعی امام حسین^(ع) در مرثی شریف رضی

امام حسین^(ع) الگویی تمام عیار از صفات عالیه اخلاقی است. بنی امیه بعد از شهادت امام حسین^(ع) شصت سال ایشان را بر فراز منابر سب می‌کردند ولی یک نفر از آن‌ها نتوانست به مقام ورع و پارسایی و پرهیزکاری و مراعات او از احکام دینی جسارتی بنماید و او را به کوچک‌ترین صغیره‌ای که از آدمی در آشکار یا پنهان ممکن است صادر شود متهم سازد. آن‌ها می‌خواستند که در حسین غیر از خروج از حکومتشان چیزی گفته شود یا عیبی بجویند اما زبان خودشان و مزدورانشان را از این که بتوانند به حسین عیبی نسبت دهند کوتاه دیدند (عتقاد، ۱۴۱۳: ۱۳۶). با توجه به نقش انکارناپذیر امام حسین^(ع) و اهل بیت در تاریخ اسلام و شناساندن اسلام واقعی، هدف

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... صابره سیاوشی، گلفام واعظی، صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۲۱

کلی این مقاله بررسی ابعاد شخصیتی امام حسین^(ع) و برجسته‌ترین ویژگی اخلاقی ایشان از میان اشعاری است که حاوی مضامین فخر، مدح و رثاء است. بنابراین شریف از خلال پنج قصیده‌ای که روی هم یکصد و شصت بیت و در رثای امام حسین^(ع) سروده شده است و سه قصیده‌ای که روی هم یکصد و هجده بیت و در فخر و مدح است به بیان صفات و ویژگی‌های فردی و اجتماعی امام^(ع) پرداخته است که با استناد به ابیات مرتبط و ترجمه آن‌ها به ذکر این ویژگی‌ها می‌پردازیم.

جنبه فردی و اجتماعی شخصیت اهل بیت به‌ویژه امام حسین^(ع) در اشعار شریف قابل بررسی است. صفاتی چون شجاعت، مقاومت، مجد و عظمت، ایمان و... نشان دهنده شخصیت فردی و صفاتی چون هدایتگری، نجات بخشی، ایثار و حماسه، نصرت و یاری دیگران، حیات بخشی و... بیانگر تعامل ایشان با جامعه خویش بوده و بعد اجتماعی وجود ایشان را نشان می‌دهد. در اینجا به نمونه‌هایی از ویژگی‌های فردی و اجتماعی امام^(ع) در شعر این شاعر اشاره می‌کنیم.

پ-۱) نمادهای فردی

پ-۱-۱) شجاعت و دلاوری

شجاعت و دلاوری از بارزترین وجوه شخصیت امام حسین در حادثه کربلاست. "عقاد" در این باره می‌گوید: "و الشجاعة وصف لا تستغرب منه لأنها الشيء من معدنه" شجاعت حسین صفتی است که ظهور آن از او غریب نیست. چرا که ظهور شجاعت از او، همانند ظهور یک شی از معدن آن است (عقاد، ۱۴۱۳: ۷۱). اصطلاحات، تعابیر و توصیفات استفاده شده توسط سید رضی ادبیات حماسی و بکایی را در کنار هم گرد آورده است. این بدان معناست که شاعر هم جنبه حماسی و غرور آفرین عاشورا را درک کرده و هم مظلومیت و بُعد تراژیک آن را توصیف کرده است. شریف در توصیف شجاعت و جنگاوری اهل بیت و امام^(ع)، می‌گوید:

۱۲۲ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیدری ۱۱)، بهار ۱۳۹۲

يَا حَسَامًا فَلْتِ مَضَارِيهِ الْهَامَ   وَقَدْ فَلَّهَ الْحُسَامُ الصَّقِيلُ
(شريف رضى، ۱۳۶۴. ج ۲: ۱۸۸)

ترجمه: ای حسین، ای شمشیری که لبه‌های آن سرها را می‌شکافت (شجاع بودی) و اکنون شمشیرهای تیز و بران، شمشیر وجود تو را کند کردند (تو را به شهادت رسانیدند) مغواژ قوم، یروع الموت من یدیه   أمسى و اصبح نهياً بالمغاور
(همان، ج ۱: ۴۸۹)

ترجمه: حسین^(ع) دلاور قوم خویش بود و مرگ از او می‌هراسید. اینک این حسین است که طعمه جنگاوران گردیده است.

لا شجاعٌ يَبْقَى فَيَعْتِنُقُ الْبَيْضَ   و لا آملاً و لا مأمً—وُلُ
(همان، ج ۲: ۱۸۷)

ترجمه: ای حسین پس از تو دیگر دلاورمردی نیست که شمشیرها را در آغوش کشد و دیگر کسی وجود ندارد که به اصلاح امور امید داشته باشد و نه کسی است که مردم به او امید داشته باشند. (شجاعت همراه با مرگ تو پایان یافت)

پ-۱-۲) صبر و استقامت

یکی از جنبه‌های امتحانات پروردگار در کربلا سنجش میزان پایداری و تحمل مشکلات از سوی امام حسین^(ع) است. امام حسین و یارانش در واقعه عاشورا جلوه‌ای از صبر را به تصویر کشیدند که شاید نتوان نظیرش را در لابلای صفحات تاریخ و در هیچ حادثه‌ای یافت. شکیبایی امام‌گناه در برابر عوامل مادی هم‌چون تشنگی و گرسنگی و گناه در اموری هم‌چون ضایع ساختن حقوق ایشان بی‌مانند است.

ظَمَانٌ سَلَّى نَجِيعُ الطَّعْنِ غَلَّتُهُ   عَن بَارِدٍ مِّنْ عِبَابِ الْمَاءِ مَقْرُورٍ
(همان، ج ۱: ۴۸۸)

ترجمه: حسین^(ع) تشنه‌ای است که خون نیزه‌ها به جای آب خنک و گوارا او را

سیراب نمود.

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... • صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۲۳

لَمْ يَخْلُقُوهَا فِي الشَّهِيدِ وَقَدْ رَأَى دُفْعَ الْفِرَاتِ يَذَادُ عَنْ أُرَادِهَا
(همان. ج ۱: ۳۶۱)

ترجمه: مردم هنگامی بر حسین شهید اشک ریختند که دیدند حسین از نوشیدن آب منع گردید. (به حسین^(ع) اجازه نوشیدن آب ندادند.)

يَوْمَ عَاشُورَا الَّذِي لَأَعَانَ آلَ صُحْبُ فِيهِ وَلَأَجَارَ الْقَبِيلُ
يَا بَنَ بِنْتِ الرَّسُولِ ضَيَّعَتِ الْعَه دَرَجَالُ، وَالْحَافِظُونَ قَلِيلُ
مَا أَطَاعُوا النَّبِيَّ فَيْك، وَقَدَمَا لَتَ بِأَرْمَاحِهِمْ إِلَيْكَ الذُّحُولُ
(همان. ج ۱: ۱۸۸)

ترجمه: روز عاشورا روزی است که در آن یاران حسین او را یاری نکردند و هیچ قبیله‌ای به او پناه ندادند.

ترجمه: ای پسر دختر رسول خدا (ای حسین)! مردان، پیمان‌های خویش، بشکستند و عهد نگاهداران اندک بودند.

ترجمه: سخن پیامبر^(ص) را در رعایت حق شما اهل بیت نادیده انگاشتند و با نیزه‌هایشان به ریختن خون تو برخاستند.

همان طور که می‌بینیم استفاده شاعر از عنصر خیال در بیان حوادث و مصائب کربلا بسیار کم رنگ است و او با واقع‌گرایی و به دور از هرگونه رمز و استعاره، با به‌کارگیری واژگان و اصطلاحاتی واضح و گویا به ترسیم حوادث می‌پردازد.

پ-۱-۳) مجد و عظمت

توصیف مجد و عظمت اهل بیت - علیهم السلام - از سوی شاعران عاشورایی با به تصویر کشیدن عظمت معنوی و شخصیت والای ایشان تجلی می‌یابد:

رَاحِلٌ أَنْتَ وَاللَّيَالِي نُزُؤُ وَ مُضِرٌّ يَكِ الْبَقَاءُ الطَّوِيلُ
(همان. ج ۲: ۱۸۷)

ترجمه: ای حسین با شهادت بار سفر بستی و رفتی در حالی که روزگاران هم‌چنان

۱۲۴ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیاوردی ۱۱)، بهار ۱۳۹۲

پا برجاست و البته تو آنقدر بزرگ و عظیم بودی که باید از دنیا می‌رفتی و ماندنی طولانی در این دنیا برای انسانی همانند تو زیان آور و غیر قابل تحمل بود.

تحنو علیه الربی ظللاً، و تسترُهُ
عن النواظر اذیالاً الأعاصیر
تهابُهُ الوحوشُ أن تدنو لمصرعه
و قد أقام ثلاثاً غیر مقبور
(همان. ج: ۲: ۴۸۸)

ترجمه: تپه‌ها گویی خم گشته‌اند تا بدین گونه بر حسین^(ع) سایه افکنند، و نیز گردبادها و طوفان‌ها پیکر او را از قرار گرفتن در برابر دید همگان می‌پوشانند.

ترجمه: حسین^(ع) دارای آن چنان عظمت و کرامتی است که پس از شهادتش با وجود آن که سه روز بدون این که بیکرش در قبر قرار گیرد، در بیابان بود، اما حیوانات وحشی جرأت نزدیک شدن به بدن مطهر وی را نداشتند. شاعر در جایی دیگر از این که در اثر مصیبت بزرگ حسین^(ع) زمین و آسمان در هم نریخته و هم‌چنان بر جای خود ایستاده‌اند اظهار شگفتی کرده و می‌گوید:

كَيْفَ لَمْ يَسْتَعْجِلِ اللَّهُ لَهُمْ
بِانْقِلَابِ الْأَرْضِ أَوْ رَجْمِ السَّمَاءِ
(همان. ج: ۱: ۹۵)

- چگونه خداوند با پیش آمدن فاجعه کربلا زمین را در هم نمی‌پیچد و از آسمان بر زمین سنگ نمی‌بارد.

سید رضی به جایگاه واقعی امام و یارانش به خوبی آگاه است و نیک می‌داند که این مدایح بر عظمت وجودی ایشان تأثیر چندانی ندارند. اینان انسان‌های بزرگی هستند که مدح بشوند یا نه، خود بزرگ و درخور ستایش اند.

أَمْ أَشْتَرِيْدُ لَكُمْ عَلَاً بِمَدَائِحِي
أَيْنَ الْجِبَالِ مِنَ الرَّبِّي وَ وِهَاذِهَا
(همان. ج: ۱: ۴۱۰)

این ابیات نشان از احساس صادقانه و حقیقی شاعر به بزرگی و قداست شخصیت امام^(ع) دارد. نگاه حماسی و در عین حال عرفانی سید رضی به امام در ضمن بیان فجایع کربلا با هدف اشاره به مظلومیت در عین بزرگی امام مظلوم صورت پذیرفته است.

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۲۵

پ-۱-۴) تنهایی و بی یآوری

عاشورا روز تنهایی حسین است. صحنه آزمایشی که تنها عده‌ای انگشت شمار سربلند از آن بیرون آمدند و دیگران حسین را تنها و بی یاور در برابر لشکر یزید رها کردند. این افراد اگرچه ممکن بود در باطن به حقانیت حسین یقین داشته باشند، اما به دلیل بی بصیرتی و عدم استحکام عقیده امام زمان خویش را یاری نرساندند:

يَوْمُ عَاشُورَاءَ الَّذِي لَا أَعَانَ الْ
صَحْبُ فِيهِ وَلَا أَجَارَ الْقَبِيلُ
يَا ابْنَ بِنْتِ الرَّسُولِ ضَيَّعَتِ الْعَهْ
دَ رَجَالٌ، وَالْحَافِظُونَ قَلِيلُ
(شریف رضی، ۱۳۶۴. ج ۲: ۱۶۴)

ترجمه: روز عاشورا روزی است که در آن همراهان، حسین^(ع) را یاری نکردند و هیچ قبیله‌ای او را پناه ندادند.

ای پسر دختر پیامبر! مردان عهد خود بشکستند و آنان که بر پیمان خود برجای بمانند اندک هستند.

همان طور که می‌بینیم شاعر در این بیت به رسم معهود عرب در بیان نسب و تبارشناسی افراد نیز اشاره‌ای کوتاه داشته و به انتساب امام حسین^(ع) به پیامبر و این که امام پسر دختر پیغمبر است می‌پردازد. این کار شاعر بر اهمیت نسب و پیوندهایی خانوادگی در روزگار زندگی شاعر یعنی عصر عباسیان دلالت دارد. این تنهایی و بی یآوری حسین^(ع) در میان قومی که هنوز از یاد نبرده‌اند که او فرزند پیامبر ایشان و جگرگوشه‌ علی و فاطمه علیهم السلام است، همان چیزی است که در فرهنگ معنوی شیعه «غربت» نامیده می‌شود و شریف رضی نیز در این باره دقیقاً از همین واژه استفاده کرده و می‌گوید:

يَا غَرِيبَ الدِّيَارِ! صَبْرِي غَرِيبٌ
وَ قَاتِلَ الْأَعْدَاءِ، نَوْمِي قَاتِلُ
(همان، ج ۲: ۱۶۵)

- ترجمه: ای حسین ای غریب سرزمین‌ها! این که من این گونه مصیبت تو را تاب آورده‌ام جای شگفتی است. و ای حسینی که به دست دشمنان کشته شدی خواب من به

خاطر اندیشیدن به شهادت تو اندک گشته است.

پ-۱-۵) تشنگی

نام حسین در فرهنگ تشیع همواره با تشنگی و عطش حضرت و یارانش در کربلا عجین است. شریف رضی تشنگی و عطش امام را یکی از نشانه‌های مظلومیت ایشان دانسته است. این لبان تشنه امام و خانواده اوست که جگر شیعه را به آتش کشیده و داغ شهادت حسین را برایش روز به روز تازه‌تر و سوزناک‌تر کرده است. به گونه‌ای که نوشیدن آب گوارا برای شاعر نیز هم‌چون دیگر شیعیان دشوار گشته است:

أَتُرَانِي أَلْدُّ مَاءً، وَلَمَّا يَرَوْنَ مِنْ مَهْجَةِ الْإِمَامِ الْغَلِيلِ
(همان، ج ۲: ۱۶۴)

- آیا گمان می‌بری که من اکنون آب گوارا می‌نوشم در حالی که آب، سوزش درون امام را که در اثر تشنگی بود التیام نبخشید.

شاعر در جای دیگر یاد و خاطره تشنگی امام^(ع) و یارانش را این گونه در یادها زنده می‌کند:

لَمْ يَذُوقُوا الْمَاءَ حَتَّى اجْتَمَعُوا بِحِذِّ السَّيْفِ عَلَى وَرْدِ الرَّدَى
(همان، ج ۱: ۹۳)

- ایشان آب ننوشیدند مگر آن هنگام که با زور لبه شمشیرها بر آبشخور مرگ وارد شدند.

کارزار کربلا میدانی برای ظهور بسیاری از فضائل و رذائل، آن هم در اوج خویش است. بستن آب بر روی امام^(ع) و یارانش و تشنه نگاه داشتن و در نهایت به شهادت رسانیدن ایشان نهایت پستی و رذالتی است که دشمنان در این صحنه به نمایش نهادند:

وَ ظَامٍ يُرِيغُ الْمَاءَ قَدْ حِيلَ دُونَهُ سَقَوْهُ دُبَابَاتِ الرِّقَاقِ الْبَوَارِدِ
(همان، ج ۱: ۴۱۱)

- و چه بسیار تشنه لبی که آب می‌طلبد اما آن‌ها مانع او شده و آن‌ها او را با لبه

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... • صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۲۷

شمشیرهای تیز و کشنده سیراب می‌کنند.

پ-۱-۶) مظلومیت

یاد حسین همواره یادآور مظلومیت و ستم‌هایی است که بر این امام مظلوم و یاران وفادار ایشان رفته است. توصیف این مظلومیت‌ها بیش از هر چیز دیگر در رثائیات شاعران شیعه نمود یافته است. یاد همین جور و ستم‌هاست که جگر شیعیان را می‌سوزاند و اشک ایشان را روان می‌سازد.

وَ صَرِيحاً عَالَجَ الْمَوْتِ بِلَا شَدَّ أَحْيَيْنِ وَلَا مَدَّ رِدا
عَسَلُوهُ بِدَمِ الطُّغْنِ، وَمَا كَفَّنُوهُ غَيْرَ بَوُغَاءِ الثَّرَى
مُرْهَقاً يَدْعُو، وَلَا عَوْتَ لَهُ بَابٍ بَابٍ وَ جَدِّ مُضْطَفَى
(همان. ج: ۱: ۲۱۰)

ترجمه: امام حسین^(ع) کشته‌ای است که غسل و کفن نداشت.

- او را با خون نیزه غسل دادند و کفنی از خاک گور بر او پوشانیدند.

- او ستم‌دیده‌ای است که به کمک فرا می‌خواند در حالی که یاری‌گری ندارد در

حالی که پدری نیکوکار و نیایی برگزیده دارد.

پرداختن به مظلومیت امام، همدردی و تألم مخاطب را بر انگیزخته و جنبه گریه‌آور و سوزناک شعر عاشورایی را بیشتر می‌کند. سید رضی به چند دلیل در بیان مظلومیت امام^(ع) بسیار موفق بوده است: اول آن که رثای او کاملاً صادقانه و به دور از هر گونه انگیزه مالی و در زمان خلفای ظالم بنی‌عباس سروده شده است. دوم این که او خود از خاندان پیامبر است و نسبتش به اهل بیت می‌رسد و در قصیده خود در حقیقت بر جد خویش مویه می‌کند. دیگر آن که: او از نظر زمانی در قرن چهارم می‌زیسته و عصر حیات او فاصله چندانی با فاجعه کربلا نداشته است. و دلیل آخر این که او یک عرب است و با درک ملموسی که از جامعه عربی عصر خود و امام حسی^(ع) دارد، مظلومیتی را که شیعه

در زمان او نیز همانند روزگار عاشورا از آن در رنج است، به خوبی منعکس می‌کند.

پ-۲) نمادهای اجتماعی

پ-۲-۱) هدایتگری

در بیان هدایتگری اهل بیت - علیهم السلام - همین بس که برای هدایت مردم بزرگ‌ترین رنج‌ها و مصائب عصر خویش را متحمل شدند تا آدمی را به راه راست رهنمون شوند. و سبیل این هدایتگری حسین بن علی (ع) است که پیامبر درباره ایشان فرموده است. "إِنَّ الْحُسَيْنَ مَصْبَاحُ الْهُدَى وَ سَفِينَةُ النِّجَاةِ" (حسین چراغ هدایت و کشتی نجات است) (جوینی خراسانی، ۱۳۸۷: ج ۲: ۱۵۵).

يَا قَتِيلًا قَوَّضَ الدَّهْرُ بِهِ عُمْدَ الدِّينِ وَ اعْلَامَ الْهُدَى
(شریف رضی، ۱۳۶۴: ج ۱: ۴۵)

ترجمه: ای حسین! ای کشته‌ای که روزگار با قتل او، ستون‌های دین و پرچم‌های هدایت را نابود کرد.

يَا جِبَالَ الْمَجْدِ عَزًّا وَعُغْلَى وَبَدْوَرَ الْأَرْضِ نُورًا وَسَنَا
نَزَلَ الدِّينُ عَلَيْكُمْ بَيْتَكُمْ وَتَخَطَى النَّاسَ طَرًّا، وَطَوَى
أَبْنَ عَانِكُمْ لِمَضِلِّ طَالِبٍ وَضَحَّ السُّبُلِ وَاقْمَارَ الدُّجَى
(همان، ج ۱: ۴۷-۴۸)

ترجمه: ای اهل بیت که در عزت و بزرگی، همانند کوه‌هایی از مجد و عظمت هستید و در نور و درخشش، همانند ماه‌هایی هستید که زمین را روشنی می‌بخشد.

ترجمه: دین اسلام بر خاندان شما نازل شد و مردم همگی پیرو و دنباله‌رو شما هستند.

ترجمه: شما برای انسان گمراه و طالب هدایت همانند راه‌های واضح و آشکار هدایت و ماه‌هایی روشنی بخش در دل تاریکی‌ها هستید.

این بیت اشاره به روایتی از امام باقر (ع) دارد که ایشان در توضیح نقش هدایتگری و

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... • صابره سیاوشی، گلغام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۲۹

راهبری اهل بیت در جامعه عصر خود، این گونه می فرمایند: نحن حجج الله في خلقه و نحن أئمة الهدى و نحن مصابيح الدجى و نحن منار الهدى (ابن بابویه، ج ۱: ۲۰۵).

إن قوَّضت تلك القبابُ فإنَّها خرت عمادُ قَبْلِ عمادِها
(شریف رضی، ۱۳۶۴. ج ۱: ۳۶۲)

ترجمه: اهل بیت برای دین همانند خیمه‌هایی هستند که اگر ستون‌های این خیمه‌ها
ویران شود، ستون‌های دین، پیش از آن‌ها فرو می‌ریزند.

پ-۲-۲) حزن و اندوه

یادآوری رنج‌های اهل بیت - علیه السلام - و به‌ویژه یاد و خاطره واقعه عاشورا و فداکاری‌های امام حسین^(ع) و یاران با وفایش همیشه باعث حزن و اندوه قلب دوستداران ایشان و یکی از ابعاد اجتماعی حادثه عاشورا است. ظهور این حزن و اندوه در رثائیات به اوج خود نزدیک می‌شود. شریف رضی حزن اندوه ناشی از شهادت امام^(ع) را بی پایان می‌داند. اندوهی که با گذر زمان کم نمی‌شود و اشکی که پس از سال‌ها قطع نمی‌شود:

لا أرى حُزْنَكَمُ يُنسى و لا رُزءُكُمْ يُسلى، و إن طالَ المَدَى
قَد مضى الدهرُ، و عَفى بَعْدكم لا الجَوى باخ، و لا الدَّمعُ رَقَا
(همان، ج ۱: ۹۷)

- گمان نمی‌برم که حتی اگر زمان به درازا انجامد، اندوه شما فراموش شود و مصیبت
شما آرام شود.

- روزگارانی دراز پس از شما سپری گشته اما نه آتش درون ما فرونشسته و نه
اشکمان قطع می‌شود.

هَل تَطْلُبُونَ مِنَ النَّوَظِرِ بَعْدَكُمْ شَيْئاً سِوَى عِبْرَاتِهَا وَ سُهَادِهَا
لَمْ يَبْقَ دُخْرٌ لِمَدَامِعِ عَنكُمْ كَلًّا وَ لَأَ عَيْنٌ جَرَى لِرُقَادِهَا
شَغَلَ الدَّموعَ عَنِ الدِّيارِ بُكَائُنَا لِبُكَاءِ فَاطِمَةَ عَلَى أَوْلَادِهَا
(همان، ج ۲: ۳۶۱)

۱۳۰ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۱۱)، بهار ۱۳۹۲

ترجمه: آیا از چشم‌ها بعد از خود، چیزی جز اشک و شب زنده‌داری سراغ دارید؟
- پس از شما دیگر اشکی برای چشم‌ها باقی نمانده است و هیچ چشمی قادر به خوابیدن نیست.

- از وقتی مسلمان شدیم و گریه فاطمه بر فرزندان را دیدیم، گریه بر اطلال و دمن را فراموش کردیم.

سید در این ابیات با اشاره به عادت دیرین اعراب جاهلی مبنی بر ایستادن بر اطلال و دمن و گریه بر آثار به جای مانده از محبوب، به این واقعیت اشاره می‌کند که عمق حادثه عاشورا و جراحت حاصل از آن چنان بر جان شعر تأثیر گذاشته که گریستن بر ویرانه‌ها را فراموش کرده و به جای آن بر خاندانی مظلوم می‌گرید که ژرفای مصیبت آن‌ها هیچ گاه جریان اشک دیدگان را مجال ایستادن نمی‌دهد. در زندگی هر انسان لحظاتی پیش می‌آید که در آن غم و اندوه را از عمق وجود احساس می‌کند. اما برای دوستان امام حسین^(ع) این لحظات هر سال در ماه محرم و به‌ویژه در روز دهم این ماه محسوس‌تر و بیشتر قابل ادراک است:

فَقُلْتُ: هَيْهَاتَ! فَاتَ السَّمْعُ لَائِمَهُ لَا يُفْهَمُ الْحُزْنَ إِلَّا يَوْمَ عَاشُورِ
(همان. ج: ۱: ۵۱۶)

- پس گفتم: دریغا! گوش سخن سرزنشگران را نمی‌شنود و تنها در روز عاشورا است که اندوه واقعی را درک می‌کند.

يَا يَوْمَ عَاشُورَاءِ كَمْ لَكَ مِنْ لَوْعَةٍ تَتَرَقَّقُ الْأَحْشَاءُ مِنْ إِيقَادِهَا
(همان. ج: ۱: ۱۴۰)

ترجمه: ای روز عاشورا! چقدر غم و اندوه از برای حوادثی که در تو اتفاق افتاد زیاد بود، حزن و غمی که درون آدمی از شعله‌هایش می‌سوزد.

پ-۲-۳) ایثار و فداکاری

امام حسین^(ع) و یارانش سمبل فداکاری و از خود گذشتگی به شمار می‌آیند.

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۳۱

حسین^(ع) برای هدایت و نجات امت جدش از انحرافات عظیم و بدعت‌های نامبارکی که در جامعه اسلامی ایجاد شده و تا اعماق وجود مسلمانان نفوذ کرده بود، به ایثار جان عزیز خود برخاست، تا بدین گونه اسلام را از تحریف برهاند. خانواده و یاران حسین نیز در این مسیر سرنوشت ساز بزرگ‌ترین نمایش فداکاری تاریخ را در قالب زیباترین حماسه‌ها به تصویر کشیدند. برخی از این صحنه‌ها را شریف رضی به زیبایی نشان می‌دهد:

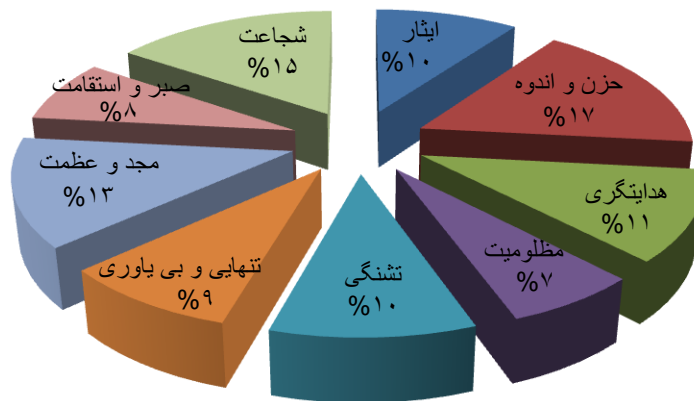
يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ عَايَنْتَهُمْ   وَ هُمْ مَا بَيْنَ قَتْلِي وَ سَبَا
مِنْ رَمِيضٍ يُمْنَعُ الظَّلَّ وَ مِنْ   عَاطِشٍ يُسْقَى أَنْبَابِ الْقَنَا
وَ مَسُوقٍ عَاثِرٍ يُسْعَى بِهِ   خَلْفَ مَحْمُولٍ عَلَى غَيْرِ وَطَا
لَرَأَتْ عَيْنَاكَ مِنْهُمْ مَنظَرًا   لِلْحَشَى شَجْوًا، وَ لَلْعَيْنِ قَدَى
(همان. ج ۲: ۹۴)

ترجمه: ای پیامبر خدا اگر خانواده‌ات را می‌دیدي که کشته شده و یا اسیر گشته‌اند.
- برخی از آن‌ها بدون هیچ‌گونه سايبانی در برابر تابش مستقیم آفتاب قرار گرفته‌اند
و برخی دیگر که تشنه هستند با نی‌های (دسته‌های) نیزه‌ها سیراب می‌شوند.
- برخی از آن‌ها را در حالی که پياپی بر زمین می‌افتادند با زور و اجبار به جلو
می‌رانند و برخی دیگر را بر روی مرکب‌های بی‌جهاز حرکت می‌دهند.
- در آن صورت ایشان را در وضعیتی مشاهده می‌کردی که هم‌چون اندوهی در قلب
و خاری در چشم باعث گریه و حزن می‌گشت.

مجموعه نمادهای فردی و اجتماعی ای که سید رضی برای امام حسین برمی‌شمرد؛
در حقیقت آمیخته‌ای از ویژگی‌هایی است که در اندیشه او برای یک رهبر دینی و الهی
و در یک جامعه اسلامی، قابل فرض است و وجود چنین رهبری در هر دوره‌ای آرزوی
جامعه اسلامی و به ویژه شیعیان بوده است. در پایان سعی شده است نموداری دایره‌ای
از نمادهای شخصیتی و اجتماعی امام حسین^(ع) با تکیه بر اشعار شریف رضی ارائه داده

۱۳۲ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی-پژوهشی)، سال سوم، شماره ۳ (پیاپی ۱۱)، بهار ۱۳۹۲

شود. با توجه به نمودار ذیل می‌توان گفت: درصد فراوانی خصوصیات فردی امام حسین(ع) در فضای ذهنی و شعری سید رضی به ترتیب به این موارد اختصاص دارد: شجاعت، مجد و عظمت، تشنگی، تنهایی، صبر و مظلومیت. در این نمودار پنجاه‌وشش درصد به خصوصیات فردی و سی‌وچهار درصد دیگر به خصوصیات اجتماعی امام(ع) به ترتیب اولویت: حزن و اندوه، هدایتگری و ایثار و فداکاری مربوط است.

نمودار فراوانی صفات فردی و اجتماعی امام حسین(ع)

نتیجه

شریف رضی از برجسته‌ترین شاعران شیعی قرن چهارم هجری و عصر عباسی و صاحب تألیفاتی چشمگیر به بلندای "نهج البلاغه" است. یکی از مهم‌ترین مضامین شعری وی رثاست. در نتیجه تحلیل این دسته اشعار می‌توان به نتایج زیر دست یافت:

۱. بارزترین و چشمگیرترین رثائیات سید رضی ابیاتی است که در سوگ جد بزرگوارش حسین بی‌علی(ع) به نظم در آورده است. این پنج قصیده جایگاه ویژه‌ای را در دیوان شاعر به خود اختصاص داده است.

شخصیت نمادین امام حسین^(ع) در شعر... • صابره سیاوشی، گلفام واعظی • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۳۳

۲. ویژگی‌هایی که شاعر برای امام^(ع) قائل است دارای دو جنبه فردی و اجتماعی است.

۳. شاعر صفاتی چون شجاعت و دلاوری، صبر و استقامت، مجد و عظمت، تنهایی و بی‌یاوری، تشنگی، مظلومیت و... را که نشان‌دهنده شخصیت فردی امام و اهل بیت و صفاتی چون هدایتگری، حزن و اندوه، ایثار و فداکاری و... را به گونه‌ای ممتاز به تصویر کشیده است.

۴. شاعر به دنبال آن است که جنبه‌های گوناگون شخصیت امام حسین^(ع) در عصر عباسی که دوران طلایی ادبیات عرب است هر چه بیشتر به جهانیان شناسانده شود.
۵. در سوگ سروده‌های شریف رضی عاطفه حماسی بر عاطفه سوگواری غلبه دارد.
۶. فراوانی و تنوع این ویژگی‌ها از نظر آمار تحلیلی و توصیفی در قالب نمودار دایره‌ای قابل نمایش است.

۷. ویژگی‌های فردی امام حسین بیشتر از ویژگی‌های اجتماعی ایشان نگاه سید رضی را به خود مشغول داشته است.

۸. در منظومه فکری شریف رضی گریستن و گریاندن امری هدفمند است و غایت نهایی آن واداشتن مخاطب به غور و اندیشه در هدف این جنبش خونین است.

پی‌نوشت‌ها

۱. سید رضی با وجود اشتغال به امور سیاسی و دینی، یکی از پرکارترین ادیبان و نویسندگان روزگار خود بوده است که مهم‌ترین آثار او به قرار زیر است:

نهج البلاغه.

دیوان: شریف رضی دیوان بزرگی به روایت ابو حکیم الخیری دارد که بر چند باب است: مدح، فخر و شکایت از زمان، مرثی، نسیب و تشبیب و وصف خیال معشوق؛ و فنون دیگر که هر باب بر اساس حروف ابجد مرتب شده است. (زیدان، ۲۰۰۵: ۲۸۵). او هم‌چنین صاحب تألیفات فراوانی بوده که بخش عمده آن‌ها از میان رفته است و مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: کتاب مجازات الآثار النبویة، حقایق التأویل فی متشابه التنزیل، کتاب الخصائص و کتاب أخبار قضاة بغداد. حنا الفاخوری اشعار او را به سه بخش عمده حجازیات، شیعیات و رثائیات تقسیم می‌کند (الفاخوری، ۱۳۶۱: ۴۹۳).

منابع

۱. بحرانی، هاشم بن سلیمان. (۱۴۲۳). مدینة المعاجز. قم: بنیاد معارف اسلامی.
۲. بشیر النعمة، علی. (بی‌تا). المراثی الشعری فی صدر الإسلام.
۳. ابن خلکان، شمس‌الدین احمد بن محمد. (بی‌تا). وفيات الأعیان و أبناء الزمان. ج ۴. تحقیق احسان عباس. بیروت: دار الصادر.
۴. الشهال، رضوان. (بی‌تا). مناهل الأدب العربی. بیروت: مکتبه صادر.
۵. امین، سید محسن، (۱۴۰۶ هـ ق / ۱۹۸۶ م). اعیان الشیعه. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۶. الجوهری الفارابی، (۱۳۱۹ ق / ۱۹۸۸ م). الصحاح. تهران: بی‌نا.
۷. ابن منظور، محمد بن سکران. (۱۹۵۵ م). لسان العرب. بیروت: دار الصادر.
۸. جاسم، عزیز. (۱۹۸۶ م / ۱۴۰۶ هـ ش). الإغتراب فی حیاة و شعر الشریف الرضی. بیروت: دارالأندلس.
۹. جعفری، سید محمدهدی. (۱۳۷۸ هـ ش). سید رضی. تهران: طرح نو.
۱۰. جوینی خراسانی، ابراهیم. (۱۳۸۷). فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین و الأئمة من ذریتهم. قم: حبیب.
۱۱. حائری مازندرانی، اسماعیل. (۱۳۰۳). منتهی المقال. چاپ سنگی.
۱۲. الداوری الحسنی، سید احمد بن علی. (۱۳۸۳). عمدة الطالب فی أنساب آل أبي طالب. بیروت: منشورات دار مکتبة الحیاة.
۱۳. دایرة المعارف تشیع. (۱۳۷۹). زیر نظر بهاء‌الدین خرمشاهی، کامران فانی و احمد سیدجوادی. تهران: شهید سعید محبی.
۱۴. سرگین، فؤاد. تاریخ التراث العربی. قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی.
۱۵. شریف رضی، ابوالحسن محمد بن حسین. (۱۳۶۴ هـ ش / ۱۴۰۶ هـ ق). دیوان الشریف الرضی. طهران: منشورات مطبعة وزارة الارشاد الاسلامی.
۱۶. صادق الرافعی، مصطفی. (۱۴۱۲ هـ ق / ۲۰۰۵ م). تاریخ آداب العرب. بیروت: دارالکتب.
۱۷. عقاد، محمود. (۱۴۱۳). أبوالشهداء الحسین بن علی (ع). قم: شریف رضی.
۱۸. الفاخوری، حنا. (۱۳۷۷). تاریخ الأدب العربی. تهران: توس.
۱۹. قیروانی، ابن رشیق. (۱۴۰۴ هـ ق / ۱۹۸۱ م). العمدة. قاهره: دارالجليل.

شخصيت نمادين امام حسين^(ع) در شعر... • صابره سياوشى، گلفام واعطى • صص ۱۳۵-۱۱۳ □ ۱۳۵

۲۰. مبارك، زكى. (۱۳۹۸). عبقرية الشريف الرضى، بيروت: مطبعة حجازى.

۲۱. الحلو، عبدالفتاح محمد. (۱۳۷۱ هـ ق / ۱۹۵۲ م.). الشريف الرضى، حياته ودراسة شعره، بيروت: دارالطباعة والنشر و التوزيع و الأعلان.

۲۲. الهاشمى، احمد. (۱۳۸۸ / ۱۹۴۳ م.). جواهر الأدب. بيروت: مطبعة السعادة.

